

Klamár Zoltán

BALLADÁS IDŐK – EGY TOPOLYAI HOSSZÚNÓTA-ÉNEKESRŐL

Ötven éve jelent meg a Forum Könyvkiadó jóvoltából egy mára korszakos kiadvány, az *Idő, idő, tavaszdő*. Bori Imre adta közre ízelítőül, kedvesnálóul a jugoszláviai magyarság népköltészetét reprezentáló folklóranyagot, ami origója lett a későbbi kutatásoknak. Az érdemi munka java része az 1970-es években zajlott. Ekkor indult az a nemzedékváltás, melynek tagjai a népi kultúra kutatása felé fordultak. Kiadványok sokasága fémjelzi ezt az időszakot. Mi Tóth Ferenc és kutatótársai nyomán a topolyai népballadák egyik adatközlőjére fókuszálunk. Magó Juszтина (1912–1990) egyike volt azoknak, akik a legtöbbet énekeltek a gyűjtőknek. Tanulmányunkban családtörténeti morzsákat szemezgetve mutatjuk meg a balladák helyét, közben a topolyai énekes portréját felvázolva.

Kulcsszavak: folklórkutatás, kutatástörténet, topolyai népballadák, balladaénekés alkalmi, családi hagyomány

EGY KÖNYV, MINT KATALIZÁTOR

Ötven éve jelent meg a Forum Könyvkiadó jóvoltából, egy mára korszakosnak tekinthető kiadvány, az *Idő, idő, tavaszdő*. Bori Imre adta közre ízelítőül, útmutatásul és kedvesnálóul a jugoszláviai magyarság népköltészetét reprezentáló folklóranyagot, azt a válogatást, ami origója lett a későbbi kutatásoknak. Legalábbis számomra ezt a leszűrhető tanulságot sejtetik a bevezetőben olvasható megjegyzések. Íme, egy rövid idézet, hogy lássuk mire is gondolok: „[...]az a hiedelem él közvéleményünkben, hogy a jugoszláviai magyarságnak nem volt, tehát ma sincs említésre méltó népköltészete, mint van az erdélyi és moldvai székelységnek, a Zobor-vidéknek (Nyitra környéke) vagy Magyarország egyes, néprajzilag zártabb területeinek”. Bori akkor igazán fején találta a szegyet. Valóban sokáig ez jellemezte a magyar néprajzi kutatást. Tudományunk művelőinek többsége Erdély bűvületében élt. Még akkor is így volt ez, ha a román hatalom mindent megtett annak érdekében, hogy magyarországi illetőségűek ne, vagy csak nagyon nehezen kaphassanak kutatási engedélyt. (Szilágyi Miklóstól tudom, hogy a Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtéseit félig illegálisan végezték. A gyűjtőfüzetekbe jegyzett válaszokat, meg a fotónegatívokat elrejtették és úgy csempészték át a határon.)

Visszatérve Bori Imre válogatásához, mégis elég nagy volt a merítés térben és időben egyaránt. Könyvében az alábbi kutatók által gyűjtött folklóranyagból adott közre: Kálmány Lajos, Penavin Olga, Burány Béla, Fábri Jenő, Sebestyén Gyula, Király Ernő, Kiss Lajos, Kodály Zoltán, Erdélyi János, Hoblik Márton, Kiss Áron, Kodály Zoltánné, Tőke István, Vicsek Károly, Banó István.

Aztán a jég megtörni látszott, Tóth Ferenc, Tripolsky Géza, Borús Rózsa, Bodor Anikó, Jung Károly, Csorba Béla, Silling István, Kónya Sándor és Beszédes Valéria kutatásai egy nagy hagyományú világot kezdtek kirajzolni a Bácskában, Bánságban, Szerémségben, valamint Szlovénia és Horvátország magyarlakta vidékein.

Az érdemi munka java része az 1970-es években kezdődött. Ekkor indult vagy teljesedett ki hazai tájaink felfedezése, ezt tekintem a második hőkornak, aminek végét az a nemzedékváltás jellemezte, melynek tagjai között már képzett néprajzosok is voltak. Kiadványok sokasága mutatja az elvégzett munkát az említett időszakban. Mivel nem tudománytörténetet szándékozom írni, így eltekintek a további kutatók és kutatások eredményeinek szemlélésétől. Azt azonban mégis meg kell jegyezmem, hogy a sok képzett néprajzost még ma sem tudta intézményes keretek közé terelni a politikai akarat. Pedig annak látná igazán hasznát a közösség. Egy vajdasági magyar néprajzi kutatóintézetre gondolok, ahol a munkatársak szervezett terepmunka keretében végeznék a kutatásokat.

AZ ADATKÖZLŐI TUDÁS ELEMEI

Ideje szót ejteni Magó Jusztináról (1912–1990), aki egyike volt azon adatközlőknek, akik a legtöbb balladát énekelték a gyűjtőknek. Munkámban családtörténeti morzsákat is szemezgetve mutatom meg a balladák helyét, idejét a topolyai énekes portréját felvázolva.

Vajda Gábor így fogalmazott: „Tóth Ferenc a Hungarológiai Intézet munkatársaként évekig a jugoszláviai magyar folklór összegyűjtésén dolgozott. Tudományos tevékenységének egyik legfontosabb területe Topolya és környéke népballadáinak összegyűjtése volt. Kutatásai során nem egyedül tevékenykedett, rajta kívül munkatársai (Borús Rózsa, Tomik Erika és Vass Éva) is felkeresték azokat az idősebb embereket, akik még emlékeztek a családban vagy ismerősöktől hallott szájhagyományra.” (VAJDA 1982) Itt kénytelen vagyok megemlíteni, hogy ez nem teljesen igaz, hiszen ekkorra már megjelent a *Kálmány Lajos nyomában* című kötet, amiben mind a terület, mind pedig az anyag tekintetében jóval nagyobb volumenű kutatómunka eredményét adta közre a doktori fokozatot szerzett kutató.

Említsük meg azt is, hogy Borús Rózsa akkor már maga is gyűjtötte Topolya folklóráját – a szokásokat, viseletet –, így ismerős terepen segítette a munkát.

„A gyűjtésre csupán 1975-ben és 1976-ban került sor, amikor a népi kultúra bomlását és átalakulását a korábbi polgárosító behatások után a szocialista társadalmi viszonyok is siettették.” (VAJDA 1982)

Ez igaz, de amíg a polgárosító behatások egy szerves társadalmi fejlődés eredményeként csak kis részben hatottak a családszerkezetre, addig a szocialista átrendeződés alapvetően változtatta meg a család struktúráját. Nukleáris, elemeire bomló és különálló részek jöttek létre, melyek felváltották a korábbi, többgenerációs együttélést, így a hagyományozódás gátló tényezőivé váltak. Ezeknek tudja be, hogy „[...] a férfiak között alig akad már valaki, aki nem idegenkedik a balladaénekléstől, s túlnyomó többségben nők ápolják ezt a teljes kiveszéshez közel jutott hagyományt.” (VAJDA 1982)

Fehér Viktornak még napjainkban is sikerült ezredforduló utáni, lokális gyűjtésekre bukkanni. Ennyit a teljes kiveszésről. De ebbe inkább nem bocsátkoznék bele, mert tartok tőle, hogy csak egy újabb, parttalan vita venné kezdetét. (Lásd: FEHÉR 2016) „Közöttük némelyek [Kalmár – a családnevet helytelenül írja! – Józsefné Magó Jusztina és Csökéné Farkas Erzsébet] 9–10, sőt egyikük (László Jánosné Virág Teréz) 14 balladát is tudott. Még gyermekkorukban a század elején tanulták őket munka közben a Topolya környéki uradalmakon (a Kalmár-, a Vojnits- vagy a Fernbach-birtokon)”. (VAJDA 1982)

Ez volna az előtörténet, amit rendre ismételnék bevezetőikben vagy könyvismertetőikben a kutatók. (Lásd: BORÚS Rózsa 1981, JUNG Károly 1981, VAJDA Gábor 1982, BARNA Gábor 1983 és legutóbb GAZSÓ Hargita 2014.)

Tudjuk, hogy a terepmunka sokszor ösztönzőleg hat az adatközlőkre. Így volt ez esetünkben is. A gyűjtés, a gyűjtők látogatása villanyozta fel igazán Jusztinát, illetve „a Jusztit”, ahogy apai nagyapám, Klamár József (1906–1990) feleségét emlegette, szólította. Gondolom, mindenkinek volt már olyan gyűjtési tapasztalata, miszerint a visszatérés egy-egy adatközlőhöz sokszor arra is jó, hogy az időközben eszébe jutott, újabb adatokkal egészítse ki a korábban mondottakat.

Juszti mamával nem sokkal Vass Éva látogatása után találkoztam és máig elevenen él bennem, hogy milyen büszkén újságolta nekem, az akkor már pesti egyetemi hallgatónak, hogy megkeresték őt, mert híret vették, hogy sok nótát tud. Akkor engem mindez nem hozott lázba, mert még a népi építészet bűvöletében éltem. Csekély érdeklődésem ellenére leültetett a kis konyhában és néhány új stílusú balladát énekelt. Papírt, ceruzát kértem, s bár címüket feljegyeztem, mégsem végeztem ellenőrző gyűjtést. Az egyik ballada a Farkas Julcsa volt, de erre később visszatérek. Inkább arról beszélgettünk, hogy mikor és kiktől tanulta a hosszúnótákat. Mert, ugye azt mondani sem kell, hogy ő balladát nem emlegetett. Minden nóta volt, hosszú vagy rövid. Alig volt tizenéves, amikor a szülei mellett az uradalmakba járt. A város agrárszegénységének a Kalmár-, a Vojnits- és a Fernbach-birtok biztosított alkalmi munkát. Kapálás, kaszálás, hordás, cséplés majd kukoricatörés, olykor fosztás közbeni és utáni idő, a beszélgetés, mesélés, nótázás

alkalmi voltak a munkaközösségek tagjainak a kint vagy az uradalmak istállóiban, színjeiben alvók számára. Ahogy mondta: gyorsabban múlt rajtuk az idő, kevésbé érezték a fáradtságot, ha a kezük mellett a szájuk is járt.

Saját bevallása szerint jó hallású, fogékony eszű volt és gyorsan, könnyen megtanulta a hallottakat. Később pajtásainak énekelt, majd mivel jó hangja volt, néha-néha ő is dalolhatott a kint hálónak. Megtörtént, hogy a munkabalesetek, szerelemfélések, -tiltások a szemük előtt játszódtak le vagy éppen csak a híruk jutott el hozzájuk. Ezek okán aktualizálták a nóták szövegét: dallamhoz, rímhez igazították a szövegváltozatot. A balladákban szereplőkről beszélve hosszasan magyarázta, hogy kivel és mi esett meg, miről beszélt, majd énekelt a nép.

Itt térek vissza az előzőekben említett Farkas Julcsa című balladára. Azt firtattam a fiatal kutatótanonc türelmetlenségével, hogy ki volt az a Farkas Julcsa? Érdekes módon, ezt nem tudta megmondani Magó Jusztina, de néhány hasonló, tragikus balesetet azért felsorolt. Így, ha a balladában szereplők személye homályban is maradt, a mondottakból nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalmi osztályok között még a két világháború idején is igen keskeny sávú átjárás volt, ha volt egyáltalán. A suba a subához, guba a gubához elve tartotta magát. Topolya mikrovilága az impériumváltások dacára mit sem változott.

A REPERTOÁR

Lássuk Magó Juszti ballada-repertoárját:

Régi stílusú balladák: 1. A szégyenbe esett lány / Landorvár Idorka (gy: Vass Éva 1975: 18–19);

Új stílusú balladák: 2. Kismargita / Nem messze van ide kismargitka (gy: Vass Éva 1975: 62–63); 3. Szaladjak-e vagy megálljak / Tisza szélén elaludtam (gy: Vass Éva 1975: 86); 4. A kisasszony gulyája / Szépen legel a kisasszony gulyája (gy: Vass Éva 1975: 124); 5. Az elhagyott szerető bosszúja / Ezernyolcszázharmincnegyedik évben (gy: Vass Éva 1975: 125–126); 6. Az egymástól tiltott szerelmesek / Blaho Imre Tájity Milut szereti (gy: Vass Éva 1975: 132); 7. Szabó Gyula Horváth Jolánt szereti (gy: Vass Éva 1975: 133); 8. Kodelka / Kodelka (gy: Vass Éva 1975: 151); 9. A cséplőgépbe esett lány / Farkas Julcsa (gy: Vass Éva 1975: 157).

A Tóth Ferenc által közreadott anyagban a legnagyobb meglepetésemre A gyermekgyilkos leányanya / Szabó Vilma című balladát nagyapám, Klamár József énekelt. (gy: Vass Éva 1975: 136). Ő 1906-ban született, és asztalos/ácsmesterként tekintélyes tagja volt a szerteágazó rokonságnak. Teljesen nyilvánvaló, hogy gyermekként, mivel szegény sorsú családból származott, magukkal vitték szülei az idénymunkára. Így aztán nagy va-

lószerűséggel ő is hasonló közösségi munkaalkalmak idején találkozott a hosszúnótákkal. Sajnos őt sem faggattam kitartóan, hogy felszínre kerüljenek olyan fontos, apró adalékok, melyeknek jelentőségét csak az avatott kutatók tudják értékelni igazán. Így mára még inkább pótolhatatlan, jövátéhetetlen mulasztásaim gyarapodnak ezen felvetések közreadása során. (vö. SZILÁGYI 2019).

IRODALOM

- BORI Imre 1971. *Idő, idő, tavaszidő. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből.* Forum Könyvkiadó. Újvidék
- BORÚS Rózsa 1981. *Topolya népszokásai. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.* Újvidék
- FEHÉR Viktor 2016. január. *Arankaközi népballadák. Kálmány Lajos és Tóth Ferenc nyomában. Híd LXXX. évf. 1. sz. 79–89.*
- GAZSÓ Hargita 2014. szeptember – október. *A népballada útja Topolyára – Stratégiai terv egy leendő néprajzi – irodalmi – helytörténeti kiállításához. Híd LXXVIII. évf. 9–10. sz. 153–159.*
- TÓTH Ferenc 1975. *Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Hungarológiai Intézet. Újvidék*
- Topolya és környéke népballadái* 1981. Forum Könyvkiadó – *A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.* Újvidék
- Topolya és környéke népballadái.* Forrás 15. évf. 9. sz. 87–88.
- SZILÁGYI Miklós 2019. *Az etnográfusok és folkloristák ma már szinte pótolhatatlan-jövátéhetetlen tartozásai. 358–361. In BALI János–BÁRTH Dániel–DEÁKY Zita–VÁMOS Gabriella (szerk.): KÖVEK, FÁK, FORRÁSOK. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára. ELTE BTK Néprajzi Intézet. Budapest*

LETÖLTÉSEK

- http://adattar.vmmi.org/cikkek/12429/hid_1982_03_13_vajda.pdf
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_1983/?query=b%C3%A1lcska&pg=888&layout=s
- http://epa.oszk.hu/01000/01014/00118/pdf/EPA01014_hid_2014_09_10_153-159.pdf
- <https://hidkor.com/publication/181-arankakoz-i-nepballadak>
- http://adattar.vmmi.org/folyoiratszamok/1403/hid_1981_01_.pdf
(2021. augusztus 10.)